

Islam mellem fortid og fremtid

Af Jørgen S. Nielsen, professor i islamstudier.

Leder af Centre for the Study of Islam and Christian-Muslim Relations, Birmingham University

Afghanistan og Taleban, turistmassakre i Luxor, bombeattentat i Nairobi, Hamas og Hizbollah. Det er lige meget, hvad der siges om islam, så tvinges vi hele tiden tilbage i skræmmebilleder. Der er to ting, der går galt her. For det første er det i al sin forenkling og partiskhed et vrængbillede, og for det andet er det et farligt vrængbillede, fordi det forhindrer os i at se, hvad der egentlig foregår.

Per definition er det, som nyhedsmedierne præsenterer for deres publikum, det unormale, det sensationelle: det er hunden, der blev bidt af en mand, som kommer i avisen. Den naturlige tendens til forenkling gør, at vi så bedømmer og danner vores billeder af verden hovedsageligt på grundlag af, hvad der er sensationelt. Det er især tilfældet, hvis det drejer sig om begivenheder og udviklinger i en verden, der er os fjern og fremmed.

Det betyder ikke, at det sensationelle ikke er virkelighed. Hvad vi hører og læser om Taleban i Afghanistan er almindeligvis ikke så langt fra sandheden. Hvad vi sjældent erfarer er de mange forskellige udtryk, dette fæno­men har. I et britisk TV-program forleden optrådte en journalist, der var sendt ind i Afghanistan med skjult kamera, og udsendelsen viste netop, hvor forskelligartet Talebans Afghanistan faktisk er - og hvordan almindelige mennesker uden for storbyerne finder ud af at føre et forholdsvis normalt dagligliv. Hamas og Hizbollah fortolkes hovedsagelig ud fra ét politisk standpunkt, mens man ud fra et andet kan fremstille en hel anden fortolkning af, hvad de står for. Det er den gamle diskussion mellem terrorisme og modstandsbevægelse. Det er således værd at påpege, i hvor høj grad Hizbollahs politik i 1990'erne er blevet populær i hele Libanon, også blandt kristne, og den store respekt dens politiske og intellektuelle ledere har opnået. Den farlige forenkling forhindrer os i at se, hvor forskelligartet situationerne er de forskellige steder, hvor islam pludselig tiltrækker sig usædvanlig opmærksomhed. Der sættes lighedstegn mellem begivenheder i det nordlige Nigeria og Indonesien ene og alene på grund af det fælles fortegn islam.

Det ene sted er religionen blevet mobiliseret som våben i en brydning mellem traditionelle, jordejende stammeeliter og moderne udviklinger i storbyerne, hvortil fæstebønderne er flyttet for at finde arbejde - og samtidig finder materiel og kulturel usikkerhed. Det andet sted er der tale om en brydning mellem et militær regime og folkestrømninger, der søger politisk deltagelse, og militæret, der mener at kunne forsvare sin magtstilling ved at opmuntre etniske fejder omkring adgang til ressourcer i områder, hvor der er religionsforskelle mellem de stridende grupper. Men faktisk er der noget fælles bag alt dette, noget der i forskellig grad foregår overalt i den islamiske verden - også blandt vore egne muslimske grupper. Overalt - også i Asien, Afrika og Latinamerika har man i anden halvdel af det 20. århundrede oplevet en ganske radikal modernisering.

Eftersom denne proces har været domineret af vesten økonomisk, politisk og intellektuelt, har den også givet sig udtryk i et enormt pres overfor hjemlige traditioner. Processen begyndte selvfølgelig meget tidligere, i det 19. århundrede i imperialismens tid, men den påvirkede i praksis kun meget små befolkningsgrupper i storbyerne.

Efter 1945 og den derpå følgende politiske uafhængighed var et af de centrale elementer i denne radikale modernisering en massiv indvandring fra land til by, fra landbrug og dyreavl til håndværk

og industri, fra den langsomme årstidsvæksel til ugeløn, fra rodfæstede sociale netværk til kontantbetalingens sterilitet. Reaktionen på sådan en udvikling måtte nødvendigvis opstå, men hvilken form denne reaktion antager er i høj grad afhængig af omstændigheder og personligheder. Så der er naturligvis ingen tvivl om, at denne udvikling i den islamiske verden i hvert fald har fået ét træk tilfælles: I den offentlige diskussion, i den måde hvorpå forskellige reaktioner og bevægelser udtrykker sig, er den islamiske diskurs central, hvad enten man bruger den til at give positivt udtryk for, hvad man vil, eller den bliver angrebet. Det er noget, der er sket i de sidste 20 år, særligt efter at revolutionen i Iran 1979-80 gjorde islam til et centralt symbol på modstanden overfor vestens overbærenhed og overfor egen identitet.

Mens man konstant må minde sig selv om det, der gør hver lokal situation speciel, kan man alligevel generelt identificere visse hovedretninger indenfor denne reaktion overfor moderniteten. Men først må man erkende, at traditionel islam stadigvæk lever i bedste velgående, selvom den sjældent gør sig bemærket.

Her er der tale dels om islam-fakulteterne rundt omkring på de mange universiteter, der er kommet til verden siden 1945, og som bygger på traditionel pædagogik, læreplaner og tekstbøger, og for hvem de islamiske fakulteter ved Al-Azhar universitetet i Cairo ofte står som model. Og dels er der tale om de samfundsgrupper og -lag, der har formået at holde sig mere eller mindre beskyttet i forhold til det meste af moderniseringsprocessen.

Det er muligvis lidt paradoksalt, at det netop er i storbyerne, det har været lettest at holde traditionelle leveformer ved lige i gamle by kvarterer, hvor en konstant befolkningsmasse har gjort det lettest at vedligeholde vante normer og skikke.

Det vi hører mest om er den radikale reaktion på moderniseringen. Den er radikal ikke blot på grund af fremgangsmåderne, der kan udmunde i voldelig ekstremisme. Den er også radikal i sit idéindhold, der skræmmer de traditionelle grupper mindst ligeså meget, som det skræmmer vesten. Her er det navne som Abú-Ála Maududi (pakistansk, død 1979) og Syed Qutb (egyptisk, død 1964), der har betydning. De talte og skrev om Gud som verdens suveræne hersker og Shariá som Guds lov, der gælder for alle mennesker. Statens pligt er at gennemføre og udøve denne lov. De lærde har første ret til at fortolke loven, men ingen anden end Gud kan lovgive som sådan. Folkets pligt er at adlyde loven, og et system baseret på folkets vilje gør folket til en form for gud og udarter derfor til en form for afguder, som ifølge islam er den værste synd.

Naturligvis er argumenterne meget mere raffinerede, og ligeledes er der et spektrum af uenig heder indenfor denne større kategori. Men man genkender tankegangen fra prædikener og skrifter fra ydre fløje i det muslimske broderskab i Ægypten og nabolandene, blandt andet også i Hamas, fra de grupper der stod bag mordet på Ægyptens præsident Anwar Sadat, fra Khilafat-bevægelsen og fra Taleban. Men så er der en anden retning, der knap bemærkes udenfor ekspertkredse, men som efter min mening kan blive af enorm betydning i fremtiden.

Det drejer sig om en form for islamisk tænkning, der griber tilbage til de klassiske kilder og bevidst fornyer dem i nye sammenhænge. De taler om hensigten med åbenbaringen i stedet for mekanisk at hænge sig fast i overfladisk fortolkning af tekster. De insisterer på, at et af islams grundprincipper altid har været at fortolke med henvisning til tidernes vekslen og stedernes forskellighed. Således argumenterer de for, at den måde, den middelalderlige islamiske stat gav kristne og jøder en pagtbeskyttet andenklassesrang, var passende til middelalderen, men at den er forældet i et moderne

Egypten, hvor kristne og muslimer var lige partnere i frihedskampen mod imperiemagten.

Det er 20 år siden, den egyptiske journalist Fahmy Howeidi, fra den moderate fløj i det muslimske broderskab, udgav en bog med titlen "Medborgere, ikke pagtfolk", og hans syn deles af mange overalt i den islamiske verden. Det er i disse retninger, man igen lægger fornyet vægt på koranverset »Der er ingen tvang i religion«, hvor man taler om alle menneskers ligeret og om, at staten skal stå til regnskab overfor folket.

Det er ideer som disse, der viser sig at have tiltrækningskraft især blandt en yngre generation af de højere uddannede, ofte børn af tilvandrere fra landet for en generation siden. De er vokset op i den moderne bykultur, og de finder arbejde i de liberale erhverv og i forretningsverdenen - og man må ikke glemme, at det netop er den samme generation, også børn af landsbyindvandrere, der nu mere og mere præger islam i Europa. De begynder at spille en vigtig rolle i det offentlige liv som journalister og efterhånden også som ledere af grupper, bevægelser og organisationer. I England har de allerede overtaget ledelsen af den organiserede islam og er i færd med at gøre det i Frankrig og Holland. I Jordan, Libanon, Egypten, Golfen, Iran og Malaysia ser vi det samme. I denne udvikling spiller kvinder en stadig vigtigere rolle. På de fleste universiteter i den islamiske verden er kvinder nu i flertal, ofte indenfor alle fagområder og ofte med bedre slutresultater end deres brødre. Efter nogle år i arbejde bliver de fleste husmødre, men det er dem, der kommer til at opdrage den næste generation - og det bliver første gang, drengene får en opdragelse, der bryder med traditionen. Konsekvenserne er uoverskuelige.

Mange steder holder de øje med, hvad der sker i vesten. På den ene side er vi på prøve: Mener vi det, når vi taler om demokrati og religionsfrihed? Eller er det den sædvanlige imperialistiske dobbeltstandard? På den anden side er de interesserede i, hvad de unge muslimer gør ved deres situation her, hvor de netop er i den mest intensive kontakt med det moderne. Som en ung jordansk islamisk aktivist bemærkede, da vi diskuterede alt dette for et par år siden i Amman: "Vi må nødvendigvis følge, hvad der sker i Europa blandt de unge muslimer, for af dem kan vi lære ikke blot, hvad der er ved at ske hos os, men også hvordan vi kan forholde os på en måde, der er både autentisk islamisk og også funktionsdygtig".